

АНТАНТА У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ КРИМСЬКОЇ ВЛАДИ (жовтень–грудень 1918 р.)

Діденко І. А.

Під час Першої світової війни два таких геостратегічні суб'єкти, як Крим та Україна, з вигідним територіальним розміщенням та багатими продовольчо-сировинними ресурсами привертали до себе увагу могутніх держав та військово-політичних сил.

Виходячи з того, що на завершальному етапі війни виникло загострення політичних інтересів Антанти з Четверним блоком у боротьбі за україно-кримські території, в даній роботі розглядаються спонукальні причини окупації союзниками кримських та українських земель, орієнтації місцевих урядів, перебіг та результати подій.

Враховуючи особливість цих чинників, дослідником ставляться наступні наукові завдання:

- виявити причини окупації кримських та українських земель військами Антанти, їхні плани щодо подальшої долі півострова і Гетьманату;
- проаналізувати діяльність союзницьких військ в Криму;
- розкрити ставлення кримського населення щодо окупації півострова військами Антанти;
- відтворити цілісну картину політичних відносин між кримською владою та командуванням армії країн Згоди.

За ініціативою військового командування Антанти союзом партій поміщиків та фабрикантів, в якому керівна роль відводилася проросійськи налаштованим кадетам, в середині листопада в Сімферополі був скликаний з'їзд губернських земств за участю міських голів, представників земських управ та членів Установчого зібрання. На з'їзді було ухвалено рішення про створення нового крайового уряду, головним завданням якого була першочергова підтримка возз'єднання кримського півострова з усією Росією, спираючись на засади руської державності у внутрішній політиці та вірності союзникам у зовнішній [1, 8, 9, 12].

Напередодні появи в Криму англо-французьких військ 15 листопада 1918 р. до влади прийшов новий кримський уряд. Його очолив конституційний демократ, голова таврійського губернського земського зібрання, великий феодосійський плантатор та фабрикант тютюнової промисловості, колишній представник царської Державної Ради С. Крим. Окрім крісла прем'єр-міністра він обіймав ще й посаду міністра землеробства та крайового майна. Його кандидатуру підтримали представники Антанти [2, 31–34].

С. Крим замінив на цій посадів ставленика німецького командування С. Сулькевича, який з метою утримання за собою влади, скоригував свою політичну орієнтацію з прони́мецької на профранцузьку. Проте це йому не допомогло.

До новоствореного уряду увійшли кадети, меншовики та есери. В дійсності це означало, що влада в Криму від німецького військового командування перейшла до керівників Антанти [3, 127–128].

Крім С. Крима членами уряду стали: міністр зовнішніх зв'язків – М. Винавер (кадет, колишній царський сенатор); торгівлі, промисловості, шляхів сполучення та продовольства – А. Стевен, фінансів – Барт; юстиції – В. Набоков (кадет, колишній царський сенатор); народної освіти та сповідань – С. Ніконов (соціаліст-революціонер); праці – крайовий контролер та секретар П. Бобровський (група “Єдність”, соціал-демократ, меншовик); внутрішніх, військових та морської справи – Н. Богданов (кадет) [4, 201].

Нова крайова влада орієнтувалася на армію держав Згоди і виступала за право Росії бути відродженою та єдиною, а Кримський півострів – приєднати до Росії, у якості складової частини, на правах федерації [5, 264–265]. Першим кроком уряду Криму стало звернення до союзницьких військ з проханням збройної допомоги для боротьби проти більшовиків півострова [6, 127–128].

Багато російських партій та русофільських течій в Україні сподівались використати терени гетьманату як плацдарм для знищення більшовицького режиму та відновлення єдиної Росії. Тому росіяни України на початку листопада 1918 р. звернулися до представників Антанти, які зібралися на переговорах у Яссах. Праві російські організації, що знаходилися в Києві (“Национальный центр”, “Союз возрождения России” та “Совет государственного объединения”), оминаючи гетьмана П. Скоропадського,

почали прохати Антанту надіслати війська для захисту України від більшовицької агресії. Ця делегація 4 листопада адресувала представникам Антанти меморандум, в якому обстоювалася ідея відродження Росії і невизнання України як самостійної держави [7, 411].

В Одесі, напередодні прибуття до Криму іноземних військ, бюро Союзу написало звернення до країн Згоди. У зверненні підкреслювалося, що уряд гетьмана П. Скоропадського, який був створений Німеччиною, звернувся до Антанти з проханням визнати його, а також – самостійність України.

Представники Союзу відродження Росії у цьому документі наголошували, що вони вірять в те, що країни Антанти обіцяли зберегти у недоторканності Росію й відхилять усі подібні прохання щодо визнання нових штучних державних утворень, які були засновані на території Росії зовнішніми силами. Далі зазначалося про необхідність очищення союзницькими військами областей Півдня Росії від німецьких окупантів.

Що ж до ймовірного спалаху більшовизму, то для знищення цієї небезпеки країнам Згоди, на думку Союзу відродження Росії, необхідно швидко перекинути десант в Крим та Одесу й заглибити їх якомога далі на ці території [8, 229–231].

Жовтнева революція знищила економічне панування французького капіталу в Росії та Україні. З таким розвитком справ Франція не могла примиритися. Її капіталісти й тодішній уряд були за відкриту війну проти Радянської Росії [9, 7]. Союзники бажали бачити відроджену єдину Росію, єдиний російський фронт проти більшовиків та єдине російське командування. Як вони заявляли ще до моменту військового вторгнення в Росію, всі, хто борються проти цих ідей, вважаються ворогами не лише Росії, але й Антанти [10, 65].

Військове командування Англії та Франції цікавилася переважно Україною, Кримом та Кавказом. В цих регіонах у дореволюційний час вони мали величезні капіталовкладення й експлуатували нафтові промисли, залізорудні басейни та вугільні шахти. Близько 50% усього видобутку нафти в Росії припадало на англо-французькі компанії [11, 64]. Тому вони йшли сюди з метою повернення боргів. Країни Антанти планували захопити вугілля Донецького басейну, кавказьку нафту, залізну руду Криворіжжя, металургійні заводи, оволодіти українською та кримською залізнич-

цею, стати хазяями української та кубанської пшениці, південно-російської сировини.

Союзникам необхідно було захопити Чорне море, яке вивело б їх до безроздільного панування на півдні Росії та Близькому Сході, повалити владу більшовиків в Росії, об'єднати її в межах довоєнних кордонів та перетворити на власну базу, продовольчий і сировинний придаток [12, 198–199].

Представники британського та французького урядів ще в грудні 1917 р. уклали конвенцію, якою розмежовувалися сфери впливу між Францією та Великобританією на Півдні України та Росії. Згідно цієї домовленості французька зона впливу включала території на північ від Чорного моря, куди входили Бессарабія, Україна, Крим. Англія повинна була узяти під контроль Дон, Північний Кавказ, Закавказький регіон та Середню Азію. Цей розподіл був підтверджений ще раз в листопаді 1918 р. Як писав У. Черчилль “на засіданні військового кабінету 13 листопада 1918 року намічений в конвенції та вказаний вище розподіл сфер діяльності було підтверджено знову” [13, 121].

Керівники Антанти планували узяти в кільце Радянську Росію й повалити владу більшовиків. З цього приводу Ж. Клемансо у жовтні 1918 р. надіслав листа до головнокомандуючого французьких військ на Близькому Сході генералу Ф. д'Еспере: “Маю честь звернутися до Вас з листом, що викладає у загальних рисах план дій, які необхідно прийняти у відношенні Росії не тільки для продовження боротьби проти центральних держав, але й для того, щоб реалізувати економічне оточення Радянської Росії й тим викликати її падіння” [14, 124]. Підготовка до відкритого вторгнення союзників почалася завчасно й проводилася в таємному режимі.

27 жовтня прем'єр-міністр Франції Ж. Клемансо офіційно дав наказ генералові Ф. д'Еспере розпочати наступ для знищення Радянської Росії.

Націлюючи свій удар на південь, Антанта врахувала геостратегічне значення України та Криму. Насамперед, це вихід до Чорного моря, що давав найкоротший зв'язок із Західною Європою для десантування морем військ та забезпечення білогвардійських армій усім необхідним для війни.

Також представники західних країн сподівалися якомога швидше повернути свої капітали, вкладені у дореволюційну промис-

ловість України. План був ретельно розроблений у Версалі союзницьким командуванням під орудою маршала Ф. Фоша. Виконання цього плану покладалося на Францію, війська якої повинні були діяти спільно з англійськими та грецькими збройними силами. Для цього планувалося використати й німецькі війська, які були розквартировані в Україні та в Криму. Це був спеціально обумовлений акт під час підписання Комп'єнського перемир'я з Німеччиною. На півдні був призначений Головнокомандуючим союзників французький генерал Бертелло. Велику роль в організації військового вторгнення в Україну та Крим зіграли американці, які виступили ідеологами цієї акції [15, 23–24]. В системі Антанти реальним керманічем були США, які управляли країнами, залежними від них у фінансовому плані, в тому числі Францією та Великобританією. Союзники матеріально та ідейно підтримували білогвардійський рух в Росії у боротьбі проти більшовиків [16, 121].

Під час підготовки вторгнення Антанти на територію Криму та України на паризькій та лондонській біржі тривала спекуляція на промислові підприємства, транспорт, природні багатства Росії та України [17, 27].

30 жовтня 1918 р. між Антантою та Османською імперією, яка саме в цей день капітулювала й вийшла з блоку центральних держав, було підписано перемир'я, в якому зазначалося про вільний прохід військових кораблів Антанти через протоки Дарданелли та Босфор у Чорне море. Отже, на початку листопада ескадри Антанти увійшли в протоки. Країни Згоди сконцентрували свої сили на Чорному морі, готуючись зайняти території, які звільняли німецькі війська.

15 листопада 1918 р. в Ясах (Бессарабія, Румунія) відбулася нарада, яку організував французький консул Е. Енно. Було запрошено близько двох десятків відомих російських діячів, серед яких були кадети, монархісти, есери, земці та кооператори. У цій нараді взяли участь дипломатичні представники країн Антанти в Румунії: американський, французький, англійський посланники, італійський повірений у справах та інші [18, 105]. Щоб військова експансія мала “законний характер”, десант союзників повинен був відгукнутися на запрошення широкого кола російського населення. Тому дипломати країн Згоди запропонували російським представникам написати звернення від імені цієї наради до уря-

дів США, Англії, Франції з проханням про допомогу у боротьбі проти Радянської Росії. Це звернення пізніше використовувалось як виправдання окупації їхніми військами територій Росії, України, Криму.

Отже, Яська нарада була лише дипломатичним прикриттям обману світового товариства, тому що питання про окупацію Криму, України, Росії та інших територій було вирішено задовго до цього [19, 123].

Розпочатий в листопаді 1918 р. наступ радянських військ, з метою визволення України від німецьких окупантів, серйозно занепокоїв поміщиків та фабрикантів. У цьому зв'язку А. Денікін відправив телеграму генералові Франше д'Еспере, в якій прохав щонайшвидше прислати дві французькі дивізії в Харків та Катеринослав, щоб захистити південь Росії. На що французькі окупанти відповіли, що одна дивізія 18 листопада буде висаджена в Одесі [20, 11].

21 листопада представники Антанти, прикриваючись запрошенням Добровольчої армії, прийняли рішення про термінову висадку військ на Півдні, з метою зупинити наступ більшовиків й створити трамплін для походу на Москву. Цю ухвалу було затверджено верховним командуванням союзницьких військ у Парижі [21, 29–30].

Напередодні прибуття броненосців Антанти до Криму та Одеси англійська газета “Times” повідомила про збройний наступ на Радянську Росію: “Поки Чорне та Балтійське моря закриті для нашого флоту, наша міць не може чинити вплив на майбутнє Росії, ... але коли Британський флот знаходиться у Чорному морі, – відриті парадні двері” [22]. 23 листопада 1918 р. до Севастополя прибули перші військові кораблі союзників [23, 22]. Ескадра складалася переважно з англійських та французьких, проте були й американські, італійські та грецькі кораблі [24, 30]. Десант у Севастополі налічував понад 3 тис. французьких військ, куди входили алжирські і марокканські солдати, 2 тис. грецьких та 500 англійських солдатів [25, 30–31]. В грудні 1918 р. в Севастополі вже налічувалося близько 5,5 тисяч сухопутних військ Антанти, не рахуючи особовий склад військового флоту [26, 125].

Кожен день до берегів Криму прибували нові кораблі англо-французьких союзників. В результаті, загальна кількість військ Антанти в Криму досягла 22 тисячі солдатів та офіцерів. Фран-

цузький десант складався з двох грецьких полків, однієї бригади французів та 7 тисяч сенегальських стрільців; ескадра складалася з чотирьох броненосців та 5 міноносців. Англійська ескадра налічувала броненосець “Марльборо”, крейсер “Каліпсо” та трьох міноносців. Усього до Криму прибуло шість броненосців, два крейсери, одинадцять міноносців, французьке госпітальне судно.

Між англійськими та французькими військами Крим був розділений на дві зони окупації: французькі війська обрали собі Севастополь, як головну чорноморську базу, тоді як Керч стала основним осередком Англії [27, 31–32]. Кримський півострів був заочно підпорядкований Французькій армії [28, 65, 69].

Населення Криму з перших же днів приходу іноземців побачило, що вони з’явилися тут не для боротьби з більшовиками, а для захоплення чужих територій та грабіжницької політики щодо місцевого населення. Антанта не приховувала своїх намірів. Діяла відкрито. У Севастополі союзники захопили усі кораблі Чорноморського флоту, пограбували портові склади, забрали увесь торговий флот. Частина суден передали А. Денікіну, а решту вивезли за кордон [29, 22; 32–33].

Прихід нових окупантів в Криму суттєво нічого не змінив. Після відступу німецьких військ охоронцем колоніальних порядків в Криму стала Антанта. Почалась боротьба нових інтервентів з місцевими більшовиками. Насильство та пограбування кримського населення продовжувалися так само, як і при німцях [30, 31–32].

Найактивнішим організатором та учасником збройної боротьби проти Радянської Росії була Франція – головний кредитор російської імперії і Тимчасового уряду. Франція посідала перше місце, як за вкладами капіталів у дореволюційну російську промисловість та господарство, так і по сумі позик. Її вклади становили 730 млн. крб., або 32% всіх капіталовкладень іноземних держав в економіку Росії. Французькі фінансові вливання здійснювалися переважно в металургійну та кам’яновугільну промисловість України [31, 7].

Англо-французькі війська діяли в Криму дещо інакше, ніж німецькі окупанти. Захопивши півострів, вони намагалися подати себе в якості визволителів, що прийшли сюди, нібито на прохання місцевих жителів. Зовнішньо Антанта намагалася представити уряд С. Крима самостійним. У всьому іншому між німецькими

завойовниками та військами країн Згоди суттєвої різниці не було. Як одні, так і інші намагалися перетворити Крим у власну колонію, грабували населення та переслідували кримських більшовиків. З метою підвищення популярності серед кримських мешканців уряд С. Криму, за згоди іноземних військ, відмінив деякі недемократичні закони, які були введені ще при німцях владою С. Сулькевича. Наприклад, була дозволена діяльність професійних спілок, створена комісія з питань праці.

Новостворений кримський уряд на чолі з С. Кримом з радістю зустрів англо-французьких окупантів [32, 31–32]. Меншовики, есери, кадети, монархісти, татарські націоналісти, поміщики, фабриканти, які боролися проти більшовицької загрози в Криму, влаштовували представникам Антанти святкові зустрічі, вшановуючи їх як захисників від комуністичної агресії [33, 125–126]. Місцеві кадети плекали надію, що союзники невдовзі захоплять Москву та Петроград й винищать більшовиків [34, 31–32].

Одними з перших, хто вітав іноземний десант на півострові, були кримськотатарські націоналісти, які після краху німців, шукали собі нових союзників. Вони відвідали англійського адмірала Кольсона й висловили надію, що Антанта з увагою віднесеться до потреб татарського народу в Криму [35, 125–126].

Заміна одних окупантів іншими потягнула за собою зміну політичного курсу татарських націоналістів. Зняття німцями окупації півострова та їхня евакуація одночасно стала крахом надій татарської буржуазії на створення Кримського ханства. Після того, як Німеччина програла війну, “Міллі-фірка” різко змінила свій політичний курс. Ідею про “незалежне” ханство було замінено лозунгом про культурно-національну автономію кримських татар в системі відновленої Росії [36, 126].

Представники націоналістичної організації “Міллі-фірка” робили неодноразові спроби вступити в переговори з командуванням Антанти. Вони пропонували союзникам створити з татар військові частини для боротьби проти більшовиків. Багато татар записувалося в денікінську армію [37, 167; 55].

Проте татарським націоналістам не вдалося досягти своєї мети й зайняти таке положення, яке вони мали під час німецької окупації. Їм не забороняли вступати в білогвардійську армію, але й не залучали до управління півостровом. Це зумовлено тим, що іноземні війська в Криму спиралися на кадетів, меншовиків та

есерів, тобто на проросійськи налаштованих представників, які закликали до відновлення єдиної Росії. Ці гасла синхронізувалися із заявами Антанти.

У такому становищі, як і кримські татари, опинилися й німці-колоністи. Їхнім депутатам, які привітали прибуття військ Антанти до Криму, англо-французьке командування заявило про лояльне відношення до них [38, 65–66]. Німецькі колоністи Криму обіцяли новим союзникам усіяку допомогу у боротьбі проти більшовиків [39, 8, 9, 12].

Кримський уряд С. Крима був повністю залежним від Антанти. Рада міністрів не мала права зносити із жодною іноземною державою. Усі контакти з зарубіжними країнами міністр закордонних справ М. Винавер (один з лідерів кадетської партії) був змушений вести виключно через військове командування французької ескадри. Без згоди військового командування не дозволялося вирішувати жодні питання з господарсько-політичного життя Криму.

Ставлення Антанти до уряду С. Крима було зверхнє, зарозуміле, без усякої поваги [40, 132]. Уряд зобов'язувався усі зносити з іншими країнами вести через командуючого французькою ескадрою, за домовленістю між командиром броненосця “Мірабо” й міністром зовнішніх справ М. Винавером [41, 34–36].

Проте, в своєму бажанні догодити військам Антанти, представники кримської влади дарували англійському та французькому командуванню комплекти м'якої меблі, посуд, велику кількість діжок найкращого кримського вина й продукти харчування [42, 36–37].

Продовольче становище, яке почало було вже покращуватися після краху Німеччини та евакуації її військ за межі Криму, до грудня 1918 р. знову загострилося. Причина полягала в тому, що продовольчі товари йшли на утримання військ Антанти, білогвардійців та вивозилися за кордон. Продовольчі труднощі призвели у містах півострова до так званих “жіночих бунтів”.

Провладні кола плекали надію, що після захоплення Криму військами Антанти вони знову зможуть відновити роботу підприємств та отримувати великі прибутки. Проте ніякого поживлення промисловості, як обіцяли англо-французькі військові, не відбулось. Промислові підприємства зачинялися через відсутність палива, сировини та замовлень. Також зменшилась інтенсивність руху по залізницях Криму через відсутність вугілля [43]. Закриття

деяких підприємств та загальне скорочення об'єму виробництва в містах, переважно в Севастополі та Сімферополі, призвело до зростання числа безробітних [44, 147]. До того ж, уряд півострова, де і так панували убогість та безробіття, скоротив видачу хлібного пайка [45, 34–36].

Діяльність крайового уряду С. Крима знаходилася під постійним наглядом Антанти. Більше того, він фактично сприяв союзникам у їхніх репресіях на теренах Криму [46, 10]. Цей уряд не мав не те щоб авторитету у місцевого населення, а навіть не користувався якою-небудь прихильністю [47, 130–132].

Окрім кримської влади на півострові існувало ще кілька організацій, які вважали себе урядами, а отже і владою цього краю. В Сімферополі, поблизу приміщення крайового уряду, знаходилася Директорія (кримськотатарський кабінет міністрів) й Курултай. Штаб А. Денікіна також вважав себе владою Криму, видаючи власні закони. Але на відміну від перших двох структур, остання підтримувалася значною збройною силою.

Війська Антанти та Добровольча армія А. Денікіна ніколи не рахувалися з розпорядженнями крайового уряду С. Крима. Проте крайова влада, денікінці та Курултай завжди виконували накази іноземних окупантів. Що стосується командування країн Згоди, то вони з цікавістю спостерігали за інтригами та боротьбою за владу трьох владних центрів Криму [48, 34–36].

В битві за владу крайовий уряд С. Крима переміг татарський Курултай. Англо-французькі інтервенти не пробачили татарським націоналістам їхню вчорашню політичну орієнтацію на німецькі війська. І хоча вони тепер орієнтувалися на Антанту, білогвардійців та крайовий уряд, нові володарі півострова поставились до Курултаю негативно. Цим скористалися представники кримської Ради міністрів, яка вбачала в існуванні Курултаю конкурента в боротьбі за владу в Криму, а також – причину своєї непопулярності серед татарського населення [49, 36–37].

Згідно з вказівкою англо-французького військового командування уряд С. Крима вживав заходів для придушення більшовицького опору на півострові. Для знищення прихильників Радянської влади було створено “особливу нараду” в складі міністрів внутрішніх справ, юстиції та начальника штабу Добрармії [50, 19]. Також було ухвалено спеціальне рішення щодо покарання осіб, які проявляють вороже ставлення до військ Антанти [51, 34].

Усі місцеві підпільні більшовицькі організації військово командування Антанти оголосило поза законом. Тих, на кого підозрювали у більшовизмі, розстрілювали без суду. Будь-які страйки придушувалися зброєю. Усе цінне військово майно окупанти захоплювали та відправляли до Франції та Англії [52, 32–33].

Проте наприкінці квітня 1919 року все закінчилося трагічно й для уряду С. Крима, й для англо-французьких окупантів, яких частково знищили, а частину зіштовхнули в Чорне море, очистивши від них півострів, війська Червоної армії, що прийшли з Росії [53, 51]. У Криму була відновлена радянська влада.

Отже, мета появи військ Антанти на теренах Криму, України та Росії крилася у необхідності повернення націоналізованих більшовиками підприємств, капіталу, установа контролю над головними промисловими та сировинними центрами цих держав, повалення більшовицької влади та відновлення цілісності території довоєнного періоду.

Представники Антанти декларували усім, що вони прийшли на півострів знищити більшовизм, представляли кримський уряд С. Крима як самостійний. У дійсності, Антанта поставила Крим у повну залежність. Керівники союзників реалізовували одне з головних своїх завдань – здійснювали грабіжницький вивіз з півострова та України продовольства та сировини. До місцевого населення, яке намагалося зупинити такі акції Антанти, вона застосувала каральні заходи.

Прихід союзницьких військ в Крим місцево населення сприйняло неоднозначно: частина жителів негативно поставилася до окупації півострова, проте дехто вітав появу Антанти в Криму, вони вбачали у цій акції захист від більшовицької загрози. Але, коли окупанти почали діяти, кримське населення розчарувалося в їхній політиці, спрямованій на грабіжницькі та експансивні дії.

На протигагу кримському загалу місцевий уряд на чолі з С. Кримом, який був поставлений при владі військовим командуванням Антанти, щиро вітав її прихід в регіон. Кримський уряд сподівався, що Антанта захистить його від більшовицької агресії, та відновить його у складі Росії

Військово командування союзників поставило під контроль діяльність крайової влади С. Крима, унеможливаючи протидіяти грабіжницьким акціям Антанти щодо вивозу продовольства та сировини з півострова.

1. Причини приходу союзників на територію Криму, України та Росії обумовлені їхнім стремлінням повернути собі втрачені заводи, фабрики, фінансовий капітал, який був влитий в економіку царської Росії; отримати контроль над залізницею, нафтою, рудою, хлібом, повалити Радянську владу в Росії. Й, нарешті, реалізувати план об'єднання усіх територій в кордонах довоєнного часу.

2. Окупація Криму забезпечила Антанті панування на Чорному та Азовському морях. Політика союзницьких військ на Кримському півострові призвела до грабунків продовольства й сировини, до активної підтримки каральних експедицій денікінців проти місцевого населення під гаслом боротьби з більшовизмом.

Керівництво англо-французьких військ декларувало себе в Криму визволителями, підкреслюючи, що їхня присутність у краї викликана за рішенням і волею місцевого населення та його влади.

Як і німецьке командування під час правління уряду С. Сулькевича, так і представники Антанти намагалися показати усім, що кримський уряд С. Крима є самостійним. Хоч насправді, військами союзників здійснювався жорсткий окупаційний контроль за кримською владою. Крім того, схожість політики цих двох військових блоків виражалась у примітивному грабуванні та вивозі продовольства й сировини з кримських та українських земель. Проте, якщо німці вивозили продукти в офіційному порядку, за умов мирного договору, то війська Антанти робили це нелегальними методами експропріації. До місцевого населення, яке намагалось чинити опір вивозу продовольства, союзники застосовували каральні операції.

В результаті, півострів, як і при німецькій окупації, знаходився у стані економічного, соціального та політичного колапсу.

3. Після приходу іноземних військ в Крим підпільні більшовицькі організації розгорнули партизанську війну проти Антанти. Місцеве населення середнього класу (дрібні підприємці, селяни, робітники, купці, ремісники, рибалки тощо) неоднозначно сприйняло прихід нових окупантів, пам'ятаючи експансивну політику їх попередників. Проте, деякі з них вітали прихід Антанти в Крим. Якщо спочатку кримське населення вбачало в особі союзників захисників від загрози більшовизму, то невдовзі розчарувалося в їхній протекції. Це була колоніальна, грабівницька політика, яка вела до краху місцевих підприємств, мануфактур та інших господарств, до занепаду економіки та рівня життя на пів-

острові. Ставлення більшості кримського населення до присутності на півострові іноземного десанту було негативним. У Криму ширилися невдоволення та бунти.

4. Кримський крайовий уряд С. Крима був створений за згодою союзницьких військ. А звідси і проявилась повна його залежність від військового командування Антанти.

Причини політичної орієнтації кадетського уряду С. Крима на десант Антанти криються у можливості захисту півострова від більшовиків, спільності ідеологічного спрямування кримської влади з представниками військового командування Антанти на відновлення єдиної Росії, включаючи Крим та Україну. Реалізацію цих намагань можна було здійснити лише за підтримки західних країн.

Керівники Антанти контролювали рішення та дії місцевого уряду, не дозволяючи йому провадити власну політику. До того ж, уряд С. Крима не міг протидіяти масштабним операціям іноземних військ щодо вивезення продовольства та сировини з Криму.

Отже, результати діяльності кримського уряду були обумовлені маріонетковим статусом кримської влади.

Завойовницькі плани американських, англійських, французьких військ, а також денікінців зруйнували більшовики.

Наприкінці квітня 1919 р., під натиском Червоної Армії, війська Антанти, денікінці, представники різних політичних партій, які не відносились до більшовиків, духовенство, підприємці, поміщики, фабриканти та інші категорії буржуазних кіл покинули Україну й Крим. На їх місце повернулася до правління Радянська влада.

ЛІТЕРАТУРА

1. Справка М. М. Винавера // **Красный архив**. 1927. Т. 22.
2. **Вольфсон Б. Изгнание англо-французских интервентов из Крыма**. Симферополь, 1918. 8 грудня.
3. **Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма**. Ч. 2. Крым в период великой октябрьской социалистической революции, иностранной интервенции и гражданской войны (1917–1920 гг.). Симферополь, 1957.
4. **Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917–1920 гг.)**. Симферополь, 1927.

5. Крим і кримське питання після Лютневої (1917) революції // **Українські державотворення: не витребуваний потенціал.** Словник-довідник. Київ, 1997.

6. *Надинский П. Н.* Назв. праця.

7. *Дорошенко Д.* **Ілюстрована історія України. 1917–1923.** Ужгород, 1930. Т. II.

8. *Мякотин В.* **Из недалекого прошлого (Революция на Украине по мемуарам белых)** / Под ред. Н. Н. Попова. Москва, Ленинград, 1930.

9. *Шевчук Г. М.* **Розгром іноземних інтервентів на півдні України і в Криму (листопад 1918 – квітень 1919 р.).** Київ, 1959.

10. *Лукомский А. С.* **Деникин и Антанта (Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев).** Москва, 1991.

11. **Вопросы истории.** 1949. № 9.

12. *Бунегин М. Ф.* Назв. праця.

13. *Черчилль У.* **Мировой кризис.** Москва, 1932; *Надинский П. Н.* Назв. праця.

14. **Maten.** 1922. 17 вересня; *Надинский П. Н.* Назв. праця.

15. *Шевчук Г. М.* Назв. праця; **Правда.** 1918. 28 листопада.

16. *Надинский П. Н.* Назв. праця.

17. *Шевчук Г. М.* Назв. праця.

18. **Красный архив.** Т. 18.

19. *Надинский П. Н.* Назв. праця.

20. **Французы в Одессе.** Из белых мемуаров. Ленинград, 1928.

21. *Шевчук Г. М.* Назв. праця.

22. **Times.** 1918. 1 листопада.

23. **Исторические записки АН СССР.** № 6. 1940.

24. **Вопросы по истории.** 1947. № 3.

25. *Вольфсон Б.* Назв. праця.

26. *Надинский П. Н.* Назв. праця.

27. *Вольфсон Б.* Назв. праця.

28. *Лукомский А. С.* Назв. праця.

29. **Исторические записки АН СССР.** № 6. 1940. С. 22; *Шевчук Г. М.* Назв. праця.

30. *Вольфсон Б.* Назв. праця.

31. *Шевчук Г. М.* Назв. праця.

32. *Вольфсон Б.* Назв. праця.

-
33. **Южные ведомости.** 1918. 4 грудня; *Надинский П. Н.* Назв. праця.
34. *Вольфсон Б.* Назв праця; **Таврический голос.** 1918. 8 грудня.
35. **Южные ведомости.** 1918. 4 грудня; *Надинский П. Н.* Назв. праця.
36. *Надинский П. Н.* Назв. праця.
37. **Красный архив.** Т. 28, 29.
38. **Красный архив.** Т. 29.
39. Справка М. М. Винавера. **Красный архив.** Т. 22.
40. *Надинский П. Н.* Назв. праця.
41. *Вольфсон Б.* Назв праця; **Прибой.** 1919. 22 лютого.
42. *Вольфсон Б.* Назв праця.
43. **Правда.** 1919. № 5 января.
44. **Красный архив.** Т. 28.
45. *Вольфсон Б.* Назв праця; **Прибой.** 1919. 22 лютого.
46. *Загородских Ф. С.* **Борьба с деникинщиной и интервенцией в Крыму.** Крымгосиздат, 1940.
47. *Надинский П. Н.* Назв. праця.
48. *Вольфсон Б.* Назв праця; **Прибой.** 1919. 22 лютого.
49. *Вольфсон Б.* Назв праця.
50. **Собрание узаконений и распоряжений Крымского краевого правительства.** Постановление №101.
51. **Собрание узаконений и распоряжений Крымского краевого правительства.** Постановление №107.
52. *Вольфсон Б.* Назв праця.
53. *Копиленко О. Л.* **Автономна республіка Крим: проблеми правового статусу.** Київ, 2002.